

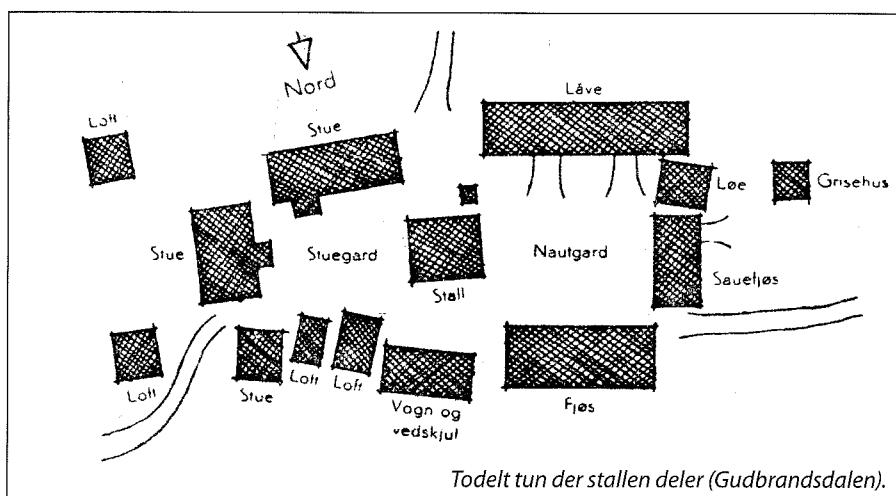
Hus for hest gjennom tidene

Av Bjørn Høie

Begrepet *stall* er et gammelt norrønt ord som er avledet fra latin. "En *stallare* (stallmester) var i middelalderen en av de høyeste embetsmenn ved de nordiske kongers hird. Stallarens opprinnelige verv var å beskytte den kongelige stall og sørge for kongens skyssferder. I Norge førte han ordet for kongen på tingen, var leder for hirden og dommer i hirdsaker. Det at stallmesteren var en av kongens viktigste menn viser hvor viktig hesten, dens vern og skjøtsel var for samfunnet.

STALLEN SOM EGET HUS

Vi har ikke sikre nedtegnelser for når hesten kom i eget hus. Langhus fra 3–500 år e. Kr. inneholdt rom både for mennesker og dyr og deres matlagre. Etter hvert som en bosetting basert på jordbruk ble dominerende, ser vi også en utvikling av gårdstun med spesialiserte hus for forskjellige dyreslag og deres forlagre. På grunn av Svartedauen og dens ettervirkninger

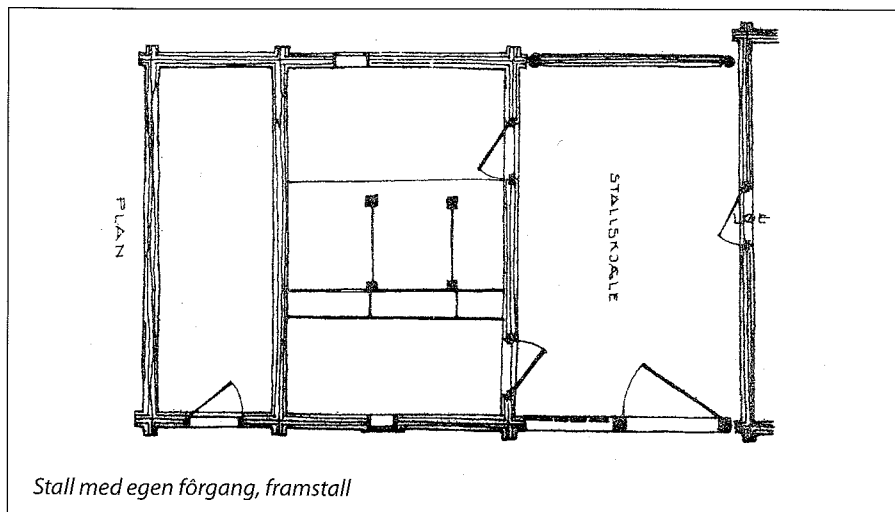
Todelt tun der stallen deler (Gudbrandsdalen).

har vi svært begrenset med kildemateriale for bygninger før godt ut på 1500-tallet.

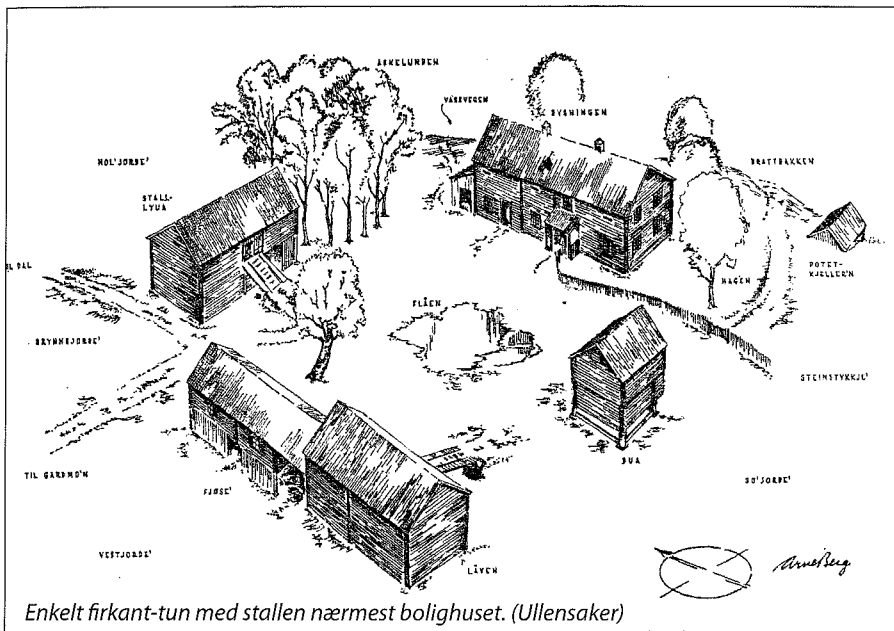
De aller eldste staller vi kjenner til var bygget kun i en etasje og med et eget hus for høy. Etter hvert som man fikk tradisjon for å bygge i to etasjer, kom hestens förlager inn under sam-

me tak. Hestens viktige posisjon, spesielt i landbruket, understøttes av stallens plassering i gårdstunet. Som "mannens dyr", fikk hesten sitt hus alltid plassert nærmest bolighuset. Fra Trøndelag har en eksempler på at stallen i eldre tid sto inn til enden av bolighuset. I de områdene der tunet var delt i inntun (for folk) og uttun (for dyr, fôr og redskap), var stallen det huset som skilte mellom disse to tunene. Inngangen til stallen var fra inntunet, mens gjødsla ble kastet ut i uttunet. Denne stalltypen rommet som regel bare en frittgående eller to oppbundne hester.

Denne typen stall fikk forskjellige utviklingsformer rundt om i landet. Det vil føre for langt i denne artikkelen å gå inn på alle mulige varianter, men i korte trekk kan man si at det vesentlig dreide seg om tilkomst av fôrrom over og på siden, låvebru, skåle og stallgang med plass for seletøy og vogner.

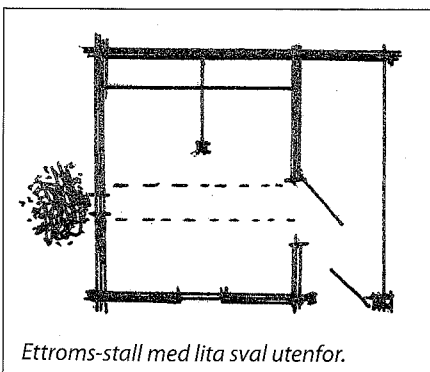

Stall med egen fôrgang, framstall

Enkelt firkant-tun med stallen nærmest bolighuset. (Ullensaker)

I områder med stort dyrkingsareal (Østlandets flatbygder og Trøndelag) var trekkraftbehovet stort. I disse områdene var det vanlig å bygge en stall bestående av to rom med forloft over. Hver "bakstall" hadde spiltau for 3–10 hester med en felles forgang, også kalt framstall. Vi snakker her om tida fra første halvdel av 1700-tallet, og en god del av disse stallene er bevart den dag i dag.

Ettroms-stall med lita sval utenfor.

For å illustrere litt om hestetallet på gårdsbrukene, så vet vi at man før den organiserte hesteavl kom i sving på 1870-tallet, måtte ha 4 hester av datidens størrelse for å trekke en plog.

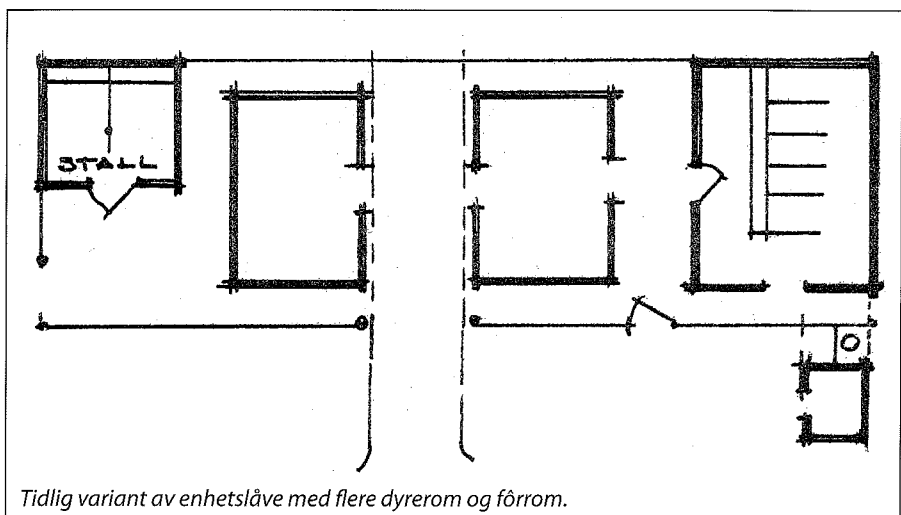
Slike staller utviklet seg mot det som kalles stall-låve, det vil si førrom over og ved siden, låvebru, skåle og stallgang; akkurat som for den mindre stalltypen.

Felles for de utviklede stalltypene er at de aller fleste hadde plass for en gjestehest i den ytre stallgangen eller skålen.

STALLEN INN I ENHETSLÅVEN

De første skritt mot sammenbygging av forrom og rom for flere dyreslag kjenner en fra Østfold allerede mot slutten av 1700-tallet. Kufjøs og hestetall ble satt opp på hver sin side av et felles forrom i form av en kjørelåve. 100 år seinere kom de virkelig store endringene i landbruket: organisert husdyravl, forbedrede dyrkingsmåter og nyutviklede hesteredskaper. Dette tvang også fram større og mer rasjonelle driftsbygninger. Enhetslåven hvor alle dyreslag og förlagre var samlet under ett tak så dagens lys.

For det aller meste sto hester som var i daglig bruk på spiltau, kun hopper med føll fikk gå på boks. På større steder kunne det også forekomme en rangering av hester til forskjellig bruk. Straks inn fra stallgangen kunne det

Tidlig variant av enhetslåve med flere dyrerom og førrom.

være et mindre stallrom for 2–3 lette og raske kjørehester som alltid skulle være utvilte og klare når det var behov for dem.

MANGE SLAGS STALLER

I tillegg til den faste gårdsstallen er det kjent mange andre typer av staller for kortere eller lengre bruk. Slike var for eksempel stølsstaller, skogsstaller, gjestestaller, markedsstaller, kirkestaller, kommunestaller og ferdastaller.

I byene var det også et betydelig antall hester som skulle oppstalles, i tillegg til tilreisende som bare skulle ha et enkelt sted å sette inn hesten for dagen. Dessuten hadde selvfølgelig alle institusjoner og bedrifter som hadde eget hestehold for transportbehov sine egne staller. Bryggerier, møller, renholdsverk og meierier i de største byene hadde store staller og spesialbygde kjøretøy for sin drift.

Allikevel, selv med store transportbehov i byene, var ikke det samlede hestetallet i byene i nærheten av landsbygdas. Forholdstallet var i 1907 19:1 i bygde-Norges favør.

KIRKESTALLER

Stallrom ved kirken er et fenomen vi finner både i Norge og Sverige. I vårt kalde klima var det nødvendig å ha et lunt sted å plassere hesten under gudstjenesten. Kanskje hadde man reist et godt stykke slik at hesten var god og varm. Slike staller kunne være alt fra en rekke spiltau som var åpne bakover, til tette hus med spiltarekker mot ytterveggene. Det var mest vanlig at menigheten hadde stallen som et felleseie, mens andre steder var

det den enkelte gård som eide plassen og sto for vedlikeholdet. I et rom i tilknytning til stallen sto også likvogna som var menighetens felles eie. (Se også Trilla 3/4-2003).

HANDELSSTALLER

I de fleste store byene var det egne handelsstaller for omsetning og eventuell utleie av brukshest. I Oslo var Cheval det største etablissementet for oppstalling og handel. (Se egen artikkel.)

DEN KONGELIGE STALL

Etter norsk målestokk var de kongelige staller av anseelig størrelse. Omkring 1850 var det plass til 38 hester og rom til fôr, vogner, dyrlege og stallbetjening. Etter unionsoppløsningen i 1905 ble det av Håkon VII foretatt betydelig utvidelse og ombygging av stallkomplekset. Den kongelige stall skulle avspeile samtidens mote, og kongens bekostet ombyggingen av egne midler. Inspirasjonskilden var de kongelige staller i London, og det var den engel-

skfødte dronning Maud som styrte prosjektet. Byggingen startet i 1909 og anlegget sto ferdig i 1911. De største nybyggene var oppføringen av et ridehus og et garasjeanlegg for biler 3.

Under ombyggingen av slottet på 1990-tallet, ble stallbygningen ombygd til garasjer, forskjellige verksteder, kontorer og lagre. Kongehusets vognpark er flyttet annensteds hen. Å få hester tilbake i Slottets staller er nok ikke realistisk. Men det er å håpe at vognsamlingen kunne bli vist for publikum, slik det er vanlig ved de fleste andre europeiske kongeslott. FKF fikk bese samlingen før den ble flyttet, og vi som opplevde det kan bekrefte at dette er en flott vognpark som avspeiler den rådende vognmote i årene mellom 1905 og 1910.

STALL FOR HOBBYHESTEN

Etter at hesten har måttet vike plass for traktor og bil, har dens rolle som arbeidsdyr blitt heller marginal her til lands. Stallrommets plass i den røde låven har blitt gjenstand for helt nye

og retningsløse vurderinger, sett med hestefolks øyne. Gårdsverksted i stallen, hestebokser i fjøs og fôrrom, ja til og med den røde låven står for fall.

De aller fleste staller for hobbyhest framstår dag som større eller mindre "sentre". Arbeidsdeling og sosialt miljø er nye stikkord i hesteholdet. Selv gårdbrukerens datter har hesten på nabogården fordi det er et godt stallmiljø og tilgang på en ridebane der, og det er tilgang til alle de nye rommene som kreves i dag, så som flisrom, salrom, oppholdsrom med tekjøkken og vaskeplass.

Kilder:

- 1: Store norske leksikon. Kunnskapsforlaget, 1981
- 2: Norske Gårdsstaller, Åsne Svingjom Bjørshol. Magistergradsavhandling i etnologi, 1978
- 3: Det Kongelige Slott, Geir Thomas Risåsen, Oslo 2006

BUSTERHENEREN

**S. Busterud Tilhengerfabrikk – Tlf. 69 82 64 88 – Tlf./Fax 69 82 65 31
– Mobil 48 07 40 83 Busterud gård – 1860 Trøgstad**

Hengere til alle formål; varehengere, hestehengere, spesialhengere

- Gode tilbud direkte fra produsent
- Stort vareutvalg i delelager
- Reparasjon av alle kurante merker
- Utleie, finans, innbytte, service
- Produksjon av hestevogner

Se våre hjemmesider på
www.hesteskyss.no og
www.busterhengeren.no

